

IJRO ETUVCHI HOKIMIYATNING PARLAMENT OLDidagi HISOBdorligini ta'minlashning konstitutsiyaviy- huquqiy mexanizmlari: milliy va xorijiy tajriba

Muallif: Karabayev Ozodbek Pardaboy o'g'li.

*Mutaxassislik: Toshken Davlat Yuridik Universtiteti "Davlat boshqaruvi huquqi"
magistranti.*

Annotatsiya

Ushbu maqolada ijro etuvchi hokimiyatning parlament oldidagi hisobdorligini ta'minlashning konstitutsiyaviy-huquqiy mexanizmlari milliy va qiyosiy-huquqiy jihatdan tahlil etilgan. O'zbekiston Respublikasida ushbu mexanizmlarning huquqiy asoslari — xususan, 2023-yilgi yangi tahrirdagi Konstitutsiya va 2024-yilgi «Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi Konstitutsiyaviy Qonun doirasidagi normalar — ko'rib chiqilgan. Buyuk Britaniya, Germaniya va Hindiston parlamentar tizimlari qiyosiy tahlil qilinib, ulardan O'zbekiston amaliyoti uchun implementatsiya imkoniyatlari belgilangan. Maqolada parlament hisobdorligining to'rtta asosiy mexanizmi — hisobot berish, deputatlar so'rovi, komitetlar nazorati va ishonchsizlik votumi — tahlil etilgan hamda O'zbekistonda ushbu mexanizmlarni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ijro etuvchi hokimiyat; parlament hisobdorligi; interPELLYatsiya; ishonchsizlik votumi; Vazirlar Mahkamasi; hokimiyatlar bo'linishi; parlamentar nazorat; konstitutsiyaviy-huquqiy mexanizmlar; qiyosiy konstitutsiyaviy huquq.

Kirish

Demokratik davlat boshqaruvining asosiy belgilaridan biri — ijro etuvchi hokimiyatning parlament oldidagi hisobdorligidir. Ushbu hisobdorlik mexanizmi nafaqat hokimiyatlar bo'linishi prinsipining amaliy ifodasi, balki fuqarolarning vakillik organi orqali hukumat faoliyatini nazorat qilishining konstitutsiyaviy kafolati hamdir. Zamonaviy konstitutsionalizm nazariyasida parlamenti hisobdorlik «forumi» sifatida, hukumatni esa hisobot beruvchi «aktyor» sifatida talqin etuvchi yondashuv keng tan olinmoqda.¹ O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda ushbu sohadagi huquqiy bazaning sezilarli rivojlanishi kuzatilmoqda: 2023-yilgi yangi tahrirdagi Konstitutsiya va 2024-yilgi «Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi Konstitutsiyaviy Qonun ijro etuvchi hokimiyatning parlament oldidagi hisobdorlik mexanizmlarini yanada takomillashtirdi. Shu boisdan, ushbu mexanizmlarni milliy va qiyosiy-huquqiy jihatdan tadqiq etish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi — O'zbekistonda ijro etuvchi hokimiyatning parlament oldidagi hisobdorligini ta'minlashning konstitutsiyaviy-huquqiy mexanizmlarini tahlil etish, xorijiy tajriba bilan solishtirish va takomillashtirish yo'nalishlarini belgilashdir. Ilmiy yangilik shundaki, 2024-yilgi yangilangan «Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi Konstitutsiyaviy Qonundagi parlamentar hisobdorlik normalari birinchi marta ilmiy jihatdan tahlil etilmoqda.

1. Parlamentar hisobdorlikning nazariy-huquqiy asoslari

Parlamentar hisobdorlik tushunchasi huquqshunoslik fanida ko'p qirrali mazmun kasb etadi. Mark Bovens uni «aktyor»ning «forum» — ya'ni parlament — oldida o'z xatti-harakatlari to'g'risida tushuntirish berish, savollar javob berish va zarur hollarda sanksiyalarga duch kelish munosabati sifatida ta'riflaydi². Ushbu ta'rifda hisobdorlikning uch bosqichli tuzilmasi — informatsion, muhokama va sanksiya — aniq ko'rinadi. Konstitutsiyaviy huquq nuqtai nazaridan parlamentar

hisobdorlik hokimiyatlar bo'linishi prinsipining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ijro etuvchi va qonun chiqaruvchi hokimiyat o'rtasidagi muvozanat-nazorat (checks and balances) tizimining asosiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi.

Siyosatshunoslik adabiyotida parlamentar hisobdorlikning ikki asosiy modeli farqlanadi. **Birinchi model** — «Westminster modeli» bo'lib, unda hukumat a'zolari parlamentdan kelib chiqadi va parlament tomonidan bevosita ishonchsizlik votumi orqali iste'foga majbur qilinishi mumkin. **Ikkinchi model** — «prezidentlik-parlamentar» yoki «aralash» modeldir, bunda ijro etuvchi hokimiyat ham parlament oldida, ham bevosita saylovchilar oldida hisobdor bo'ladi. Meinel (2018) ning *American Journal of Comparative Law* jurnalida chop etilgan tadqiqotida ta'kidlanishicha, zamonaviy parlamentar nazoratning samaradorligi ko'p jihatdan parlamentning axborotga kirishini ta'minlovchi konstitutsiyaviy mexanizmlarga bog'liq³.

2. O'zbekiston Respublikasidagi konstitutsiyaviy-huquqiy mexanizmlar

O'zbekiston Respublikasida ijro etuvchi hokimiyatning parlament oldidagi hisobdorligini ta'minlashning asosiy konstitutsiyaviy-huquqiy mexanizmlari 2023-yilgi yangi tahrirdagi Konstitutsiya va 2024-yil 25-oktyabrdagi «Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi Konstitutsiyaviy Qonunda belgilangan. Konstitutsiyaning 109-moddasiga muvofiq, Oliy Majlis Qonunchilik palatasining mutlaq vakolatlari qatoriga: Bosh vazir nomzodini ko'rib chiqish va ma'qullash; Bosh vazirning ijtimoiy-iqtisodiy masalalar yuzasidan hisobotini eshitish; Vazirlar Mahkamasining yillik ma'ruzasini eshitish kiradi⁴. Bundan tashqari, 2024-yilgi Konstitutsiyaviy Qonunga ko'ra, Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi bildirilgan taqdirda, uning lavozimidan ozod etilishi bir vaqtning o'zida Hukumatning iste'foga chiqishiga sabab bo'ladi⁵ — bu norma O'zbekiston konstitutsionalizmi tarixida muhim yangilik hisoblanadi.

2024-yilgi Konstitutsiyaviy Qonunning 39-moddasida⁶ Oliy Majlis Qonunchilik palatasining Vazirlar Mahkamasi a'zolariga so'rovlar yuborish va ulardan asoslantirilgan javob olish huquqi mustahkamlangan. Mazkur norma parlamentar nazoratning «deputatlar so'rovi» (interpellyatsiya) mexanizmini huquqiy jihatdan kafolatlaydi. Shu bilan birga, Konstitutsiyaviy Qonunning 39-moddasida Oliy Majlis qo'mitalarining Vazirlar Mahkamasi tizimidagi organlardan axborot talab qilish va ularning hisobotini eshitish huquqi belgilangan⁷. Ushbu mexanizmlar birgalikda parlamentar nazoratning to'liq arxitekturasini tashkil etadi.

Hisobdorlik mexanizmlari nuqtai nazaridan alohida e'tiborga sazovor norma — Konstitutsiyaviy Qonunning siyosiy fraksiyalarning Bosh vazir iste'fosini Prezident ko'rib chiqishi uchun taqdim etish tashabbusi⁸. Bu norma parlament fraksiyalarining ijro etuvchi hokimiyatga ta'sir o'tkazishining yangi konstitutsiyaviy mexanizmi sifatida O'zbekiston parlamentarizmini rivojlantirishda muhim qadam hisoblanadi. Shunday qilib, O'zbekistonda parlamentar hisobdorlikning to'rtta asosiy mexanizmi belgilangan: (1) yillik hisobot va ma'ruzalar; (2) deputatlar so'rovi; (3) qo'mitalar nazorati; (4) ishonchsizlik votumi va fraksiyalar tashabbusi.

3. Qiyosiy-huquqiy tahlil: Buyuk Britaniya, Germaniya va Hindiston tajribasi

Buyuk Britaniya — parlamentar hisobdorlikning klassik «Westminster modeli»ni amalga oshiruvchi davlat sifatida alohida qiyosiy ahamiyatga ega. Britaniya modelida Bosh vazir va ministrlar to'g'ridan to'g'ri parlamentdan kelib chiqadi; «Vazirlik mas'uliyati» (Ministerial Responsibility) doktrinasiga bo'yicha har bir ministr o'z vazirligi faoliyati uchun parlamentga shaxsan javob beradi. Parlamentning «Savol vaqti» (Question Time) mexanizmi — haftada bir marta Bosh vazirning Commons palatasi savollariga bevosita javob berishi — parlamentar nazoratning amaliy namunasidir⁹. Ferede (2018) tadqiqotiga ko'ra, Britaniya modelida parlamentning hukumatni iste'foga majbur qilish vakolati amalda eng yuqori darajada ishlaydi.

Germaniya Federal Respublikasi tajribasi «konstruktiv ishonchsizlik votumi» mexanizmi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Germaniyaning 1949-yilgi Asosiy Qonunining 67-moddasiga ko'ra, Bundestag hukumatga ishonchsizlik bildirishi uchun bir vaqtning o'zida yangi Federal Kansler nomzodini tasdiqlashi shart — bu mexanizm siyosiy barqarorlikni ta'minlaydi¹⁰. Bundan tashqari, Bundestag qo'mitalarining (Bundestagsausschüsse) hukumat faoliyatini ixtisoslashtirilgan tarzda nazorat qilish tizimi kuchli rivojlangan. Germaniya modeli O'zbekiston uchun «konstruktiv» yondashuv — ya'ni hukumatni iste'foga majbur qilish bilan birga muqobil siyosiy yechimni taklif etish talabi — ning amaliyotdagi namunasidir.

Hindiston tajribasi rivojlanayotgan demokratiyalarda parlamentar hisobdorlik qanday ishlashini ko'rsatadigan muhim model hisoblanadi. Hindistonning 1949-yilgi Konstitutsiyasiga ko'ra, Bosh vazir va Ministrlar Kengashi Lok Sabha (Quyi palata) oldida kollegial tarzda mas'uldir; «Savollar soati» (Question Hour) mexanizmi orqali har bir parlament sessiyasida minglab savollar vazirlar tomonidan javob beriladi¹¹. Hindiston tajribasidan O'zbekiston uchun muhim sabo — parlamentar nazoratni muntazam va institutsional xarakter kasb ettirishning zarurligidir: bir martalik hisobot emas, balki tizimli va doimiy nazorat demokratik hisobdorlikni ta'minlaydi.

4. Milliy mexanizmlarni takomillashtirish yo'nalishlar

Tahlil etilgan xorijiy tajriba va milliy huquqiy bazani solishtirish asosida O'zbekistonda parlamentar hisobdorlik mexanizmlarini takomillashtirish uchun bir necha yo'nalish aniqlanadi. **Birinchi yo'nalish** — «Savol vaqti» mexanizmini joriy etish. Britaniya va Hindiston tajribasidan ilhomlanib, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi sessiyalarida muntazam «Hukumat savol soati» — ya'ni Bosh vazir va vazirlarning deputatlar savollariga bevosita javob berishi tartibini — joriy etish tavsiya etiladi. Hozirda deputatlarning so'rov yuborish huquqi belgilangan, biroq bu

jarayon yozma va muddatli bo'lib, Britaniya modelidagi kabi «jonli» nazorat imkoniyatidan mahrum.

Ikkinchi yo'nalish — Oliy Majlis qo'mitalarining mustaqil tahliliy salohiyatini oshirish. Germaniya Bundestag qo'mitalari tizimiga o'xshab, O'zbekiston Oliy Majlisi ixtisoslashgan qo'mitalarini mustaqil ekspertlar va tahlilchilar bilan ta'minlash zarur. Bugungi kunda qo'mitalar hukumat taqdim etgan ma'lumotlarga asoslanishga majbur bo'lib, ularni mustaqil tekshirish imkoniyati cheklangan. **Uchinchi yo'nalish** — «Konstruktiv ishonchsizlik votumi» elementlarini O'zbekiston modeliga kiritish. 2024-yilgi Konstitutsiyaviy Qonunda ishonchsizlik votumi mexanizmi belgilangan; biroq u Germaniya modelidagi kabi «muqobil nomzod» talabini o'z ichiga olmaydi. Ushbu element siyosiy barqarorlikni ta'minlagan holda hukumatga parlamentar ta'sirni kuchaytiradi.

Xulosa

Amalga oshirilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasida ijro etuvchi hokimiyatning parlament oldidagi hisobdorligini ta'minlashning konstitutsiyaviy-huquqiy mexanizmlari so'nggi yillarda sezilarli rivojlanish yo'lini bosib o'tdi. 2024-yilgi Konstitutsiyaviy Qonunning ishonchsizlik votumi va fraksiyalar tashabbusi kabi yangi normalarni kiritishi O'zbekiston parlamentarizmining sifat jihatdan yangi bosqichini belgiladi. Biroq qiyosiy tahlil ko'rsatadiki, Buyuk Britaniyaning «jonli savol-javob» mexanizmi, Germaniyaning «konstruktiv ishonchsizlik votumi» va Hindistonning muntazam «Savollar soati» tajribalari O'zbekiston uchun ham implementatsiya qilish mumkin bo'lgan muhim saboqlarni o'z ichiga oladi. Parlamentar hisobdorlikni to'liqroq ta'minlash uchun rasmiy-huquqiy mexanizmlar bilan birga ularning amaliyotda izchil qo'llanilishi va parlament ning mustaqil tahliliy salohiyatini oshirish zarur. Ushbu ikki omilning birgalikda rivojlantirilishi O'zbekistonda demokratik boshqaruvni mustahkamlashning muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

¹ Bovens M. Analysing and Assessing Accountability: A Conceptual Framework // European Law Journal. — 2007. — Vol. 13, No. 4. — P. 447–468. — DOI: 10.1111/j.1468-0386.2007.00378.x.

² Bovens M. Ibid. — P. 450.

³ Meinel F. Confidence and Control in Parliamentary Government: Parliamentary Questioning, Executive Knowledge, and the Transformation of Democratic Accountability // The American Journal of Comparative Law. — 2018. — Vol. 66, No. 2. — P. 317–367. — DOI: 10.1093/ajcl/avy028.

⁴ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil tahriri). — 109-modda. — [https://lex.uz/docs/-6445145]

⁵ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risidagi Konstitutsiyaviy Qonun, 2024-yil 25-oktyabr, № ORQ-982. Ishonchsizlik votumi. — [https://lex.uz/uz/docs/-7172667]

⁶ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risidagi Konstitutsiyaviy Qonun, № ORQ-982. 39-modda. — [https://lex.uz/uz/docs/-7172667]

⁷ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risidagi Konstitutsiyaviy Qonun, № ORQ-982. 39-modda. — [https://lex.uz/uz/docs/-7172667]

⁸ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risidagi Konstitutsiyaviy Qonun, № ORQ-982. Siyosiy fraksiyalar tashabbusi. — [https://lex.uz/uz/docs/-7172667]

⁹ Ferede A.N. Executive Accountability in Parliamentary Democracies: A Comparative Overview: Britain, Germany, India and Ethiopia // Beijing Law Review. — 2018. — Vol. 9. — P. 583–600. — [https://file.scirp.org/Html/1-3300684_87998.htm]

¹⁰ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (GG), 23. Mai 1949. — Art. 67: Konstruktives Misstrauensvotum. — [https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_67.html]

¹¹ Maganoe S. Legislative Oversight and Executive Accountability in South Africa // Potchefstroom Electronic Law Journal. — 2023. — Vol. 26. — P. 1–33. — [<https://www.saflii.org/za/journals/PER/2023/14.html>]

¹² Separation of Powers in Presidential and Parliamentary Systems // International Journal of Research Publication and Reviews. — 2025. — Vol. 6, No. 5. — [<https://ijrpr.com/uploads/V6ISSUE5/IJRPR45449.pdf>]